

CECILIA
HANSSON

KAFKA-
LUNGAN

Wahlström & Widstrand

Wahlström & Widstrand
www.wvd.se

ISBN 978-91-4-624156-0
COPYRIGHT © Cecilia Hansson, 2024
OMSLAG Sara R. Acedo
FAKTAGRANSKNING Irina Hron
TRYCK ScandBook, EU 2024

Första tryckningen

DEL I

Den omöjliga kärlekens möjligheter

I

FÖRSOMMARLJUSET ÖVER KIERLING liknar inget annat. Det är inlandsklimatets, den tryckande migränvärmens ljus. Tungt ligger det över byggnaden som en gång hyste Dr Hugo Hoffmanns sanatorium. Hit färdades man med stadsbanan. Norrut, förbi Wiens stadsgräns, till den lilla välförsedda orten Klosterneuburg och därefter med häst och vagn. Här var Franz Kafka när han dog 1924 och inte mycket har förändrats i omgivningarna sedan dess.

När man kör in i Kierling: det är som att färdas in i ett undantag. Den sömniga småstadskänslan, de höga bergen och luften. Att befinna sig bortom världen, eller mitt i den. Franz Kafka ville inte till något av de stora sanatorierna. Inte till Davos i Schweiz, berömt för sina behandlingar och kulturpersonligheter. Med sina förtrollande alper, vidsträckta krav och löften, där tillvaron andades hopp och framsteg. Att vara någon i världen.

Dr Hoffmanns sanatorium var litet och gemytligt, inrättat i början av seklet i ett vanligt bostadshus vid den enda stora vägen i samhället, den som bara heter Hauptstraße. Tre våningar, ett tiotal rum. Matservering på nedre botten, på mellanplanet två behandlingsrum. Patienterna köade ute i korridoren i väntan på sin tur och de som behandlades hade utsikt över landsvägen.

Där normaliteten pågick – som en hägring. Dessutom pratade alla tyska, precis som Franz Kafka själv. Och visst vill man väl särskilt gärna dö i den mjukt böljande österrikiska dialekten?

Sanatoriet finns inte med i den lilla röda guidebok från 1922 som jag bär med mig i handväskan när jag stiger ut ur taxin som kört mig från Wien. I den finns kartor över Österrike och tips på var man bäst åt middag eller åkte på kur för hundra år sedan. Eller vilket sanatorium som var bäst, för olika slags krämpor.

Hur Kafka hittade till Kierling? Det måste legat prospekt framme på Allgemeines Krankenhaus inne i Wien som hans käresta Dora Diamant, eller Dymant, som hon hette på jiddisch, plockat upp. När han var där för behandling, de hade kommit resande från Berlin. När det var den allra sista tiden och inget kunde göras och han precis innan resan tagit det där passfotot. Bilden som blivit ikonisk och finns precis överallt. Med insjunkna kinder och hållögd blick. Det var inte sådan han var, Franz Kafka, men det är så han kommit att framställas för eftervärlden.

*

Allt som är en tillfällighet. Små händelser som man inte kunde ha förutsett. Ett passfoto taget vid fel tillfälle eller en blodstörtning mitt i natten som visar sig vara tuberkulos. Hur ska man kunna vara beredd? Vistas i ständig oro? Eller leva sitt liv som om ingenting kunde rubba ens kalender? Göra de saker man planerat tills man plötsligt trampar rätt ned i avgrunden?

När jag står utanför porten på Hauptstraße 187. Det är i början av maj, det är den tidpunkt på året som Kafkas dödsresa tog sin början. Jag har solen i nacken och en tårtkartong i näven. Fåglarna, någon enstaka bil hörs svagt på avstånd. Om jag blundar kan jag föreställa mig dammolnet från hästarna på lervägen. Doften av nyslagen äng. Det skulle lika gärna kunna vara min

mammas hemby i Tornedalen. Lugnet och känslan att befinna sig utanför världen.

En vaktmästare sluter upp precis bakom mig, alldeles tyst. Som en skugga eller någon som ser mer än han berättar.

»Vill Ni gå in ensam?» frågar han.

»Nej«, svarar jag, och så sätter han nyckeln i låset. Uppmaningen *Salve* är målad på trapphusets golv. *Var hälsad, förbli frisk.* »Det kan jag behöva nu«, tänker jag och hostar diskret upp slem från halsen, Kierlings lummiga flora har stockat igen mina luftrör. Och vad gör jag egentligen här, mitt ute i ingenstans? När jag istället skulle kunna vara hemma i Stockholm och skicka min dotter till skolan. Laga frukost och stoppa om henne när hon ska sova. Fråga hur dagen varit och krama henne när munnen är som ett streck.

Hela vintern har jag ägnat åt Kafkas författarskap, åt omläsning av romanerna och breven. Dagböckerna. Det har skett som i ett töcken, på jakt för att förstå något bortom mig själv. Kanske handlar det om min mormors tuberkulos och om hela den tornedalska släktens umbäranden. Även om det inte finns några egentliga likheter mellan mormor och Kafka, förutom tuberkulosen. Sjukdomen som för ett sekel sedan drabbade hela kontinenten. »Lite besvär med lungorna har ju halva Västeuropa«, skrev Franz Kafka till sin tjeckiska översättare Milena Jesenská i ett av sina tidiga brev till henne. Då han var i sydtyrolska Merano på ett sanatorium och hon bodde på Lerchenfelder Straße 113 i Wien.

»Jag kom fram, allt är bra«, skriver jag till min man och dotter i sms-tråden »Familjen« och sätter sedan telefonen på ljudlös. Kafka var ordinerad tystnad när han anlände till Kierling, tuberkulosen hade satt sig på struphuvudet, han varken kunde eller fick prata. Men skriva gick fortfarande bra. Det blev inte så många brev, men lappar till omgivningen. Korthuggna meddelanden som vittnar om tillvaron:

Ser Ni syrenen, vackrare än en morgon

Har Ni tid ett ögonblick? I så fall vattna pionerna en aning

Som jag plågar er, det är helt galet

Trapphuset doftar skurmedel, gammalt trä och något annat, plommon kanske? Det påminner om min mormors kallfarstu i Tornedalen. I varje fall om något som känns som hemma.

*

Det var i början av april 1924 som Kafka reste tillsammans med Dora Diamant till Sanatorium Wienerwald i Pernitz på den österrikiska landsbygden. För att få tillgång till höghöjds-luft och vila, skog och syre. Som under de tidigare vistelserna i sydtirolska Merano, de slovakiska Tatrabergen och i Müritz vid Östersjökusten. Bara det att hans tillstånd nu var avsevärt sämre, sju år av tuberkulos hade tagit ut sin rätt. Det var blod överallt och hela tiden, han kunde knappt svälja.

På Sanatorium Wienerwald kunde man inte hjälpa honom, eftersom struphuvudet var angripet. Franz Kafka skickades vidare till den hypermoderna laryngologiska universitetskliniken vid Allgemeines Krankenhaus i Wien. Struphuvudet var så pass svullet att det måste till alkoholinjektationer i nerven och sannolikt även andra behandlingar.

Att även mina viktigaste resor till Wien har varit kantade av blod, det är omöjligt att tvätta bort. Som den dagen när jag återsåg en olycklig ungdomskärlek och han tittade bort, som om han blivit bländad. Det var på det gamla Allgemeines Krankenhaus, nu ombyggt till *Sprachzentrum*. På Alser Straße, ett stenkast från laryngologiska universitetskliniken

där Kafka fick sin dödsdom, sin remiss till den palliativa vården och himlen.

Jag hade varit på ett litteraturseminarium, rökte en cigarett, som en seger över det förflutnas kraft. Jag, med mina känsliga slemhinnor, som annars aldrig röker, och sedan kom blodet. Livmodern skickade ut allt vad den hade, det var ostoppbart. Det gjorde inte ont, jag blev nästan inte rädd. Det var en mensblödning som sparat ur, det var Allgemeines Krankenhaus som hade letat sig in i mig, det var en hälsning från Franz Kafka.

»Du är lättblödande«, slog en läkare senare fast. »På gränsen till det man skulle kalla von Willebrands sjukdom. Kanske borde du ha en spruta i handväskan, utifall att du skulle råka ut för en olycka, eller i varje fall ett rör Cyklokapron.«

Blod som stelnat luktar inte unket, men liksom sött. Det är den doften som möter en vid livets början och som stannar kvar i systemet. Läger sig som ett minneslager, för att aktiveras när man minst anar det.

Några veckor hade Kafka tänkt stanna i Wien, så skrev han i varje fall i breven. Kanske var det för att lugna adressaterna. Eller sig själv. Det blev en vecka i Wien och sedan en och en halv månad i Kierling. »Tillståndet är mycket, mycket allvarligt«, skrev Dora Diamant till Kafkas själsfrände Max Brod. Dora Diamant, som hela tiden följde med, gjorde ärenden, skötte omsorgen och korrespondensen. Hon fick lov att laga mat som kunde bli puréer i Kierling. I sanatoriets vindsvåning fanns ett kök.

Diamant, denna högtintressanta personlighet som i litteraturen om författaren reducerats till en skugglik sjuksyster. Som lämnade den patriarkala judisk-ortodoxa tillvaron i Polen, där pappan var chassidisk klädeshandlare – mamman hade dött när hon var liten – och skapade sig ett eget liv i Berlin. Hon var den enda som

fick vara i rummet när Franz Kafka skrev, och den som ledsagade honom in i döden.

»Sådana känsliga händer och vilket blodigt arbete de måste utföra«, sägs ha varit repliken som Franz Kafka tilltalade henne med när de möttes på den lilla badorten Müritz norr om Berlin 1923, där Dora Diamant arbetade i köket på en judisk barnkoloni. Kafka skulle sedan följa henne till Berlin, vilket skulle lossa hans bindning till familjen i Prag med allt vad det innebar av krav. Ändå skulle föräldrarnas påverkan aldrig upphöra. Dora Diamant var visserligen judinna, men från en fattig östjudisk släkt. Ingen värdig gemål enligt föräldrarna. Men inte heller Doras familj var nöjd. »Nej«, skrev hennes pappa som svar på Franz Kafkas önskan att gifta sig strax före döden. Nej, nej, nej och åter nej. Det var som att stå framför lagen och aldrig någonsin bli insläppt.

Framför lagen, så heter en av Kafkas kortberättelser, publicerad 1915. Den handlar om en man från landsbygden som står utanför en väldig port och väntar på att bli insläppt. Porten är tung, det ryms mycket makt bakom den. Vad mannens ärende är och varför han fortsätter att vänta, förblir oklart. Kort före det att han fryser ihjäl frågar han portvaktaren varför ingen annan utom han sökt inträde, och får då svaret att denna ingång enbart varit avsedd för honom. Det visar sig att porten har varit öppen hela tiden, men huvudpersonen har inte kunnat förmå sig att gå in.

Jag läste berättelsen första gången som au pair, det var i Wien och i en hög på ett cafébord låg en liten gul bok från förlaget Reclam. Jag var nitton år och väntade på en kompis. På Café Hawelka på Dorotheergasse, mitt emot Graben Hotel, där Kafka bott några gånger. Men det hade jag ingen aning om då. Den lilla gula boken samlade Kafkas kortprosastycken, och hade titeln *I straffkolonin*. Att öppna den var som att slungas rätt

upp i ett norrsken och sedan tillbaka igen, rätt ned i au pair-sysslorna. Blöjbytena, barnvaktandet och striderna om arbetsvillkoren. Att aldrig riktigt nå in i den tillvaro som jag så hett längtade till, trots att jag hade allt som behövdes.

*

Dr Hoffmanns sanatorium är sedan länge ett bostadshus, kulturminnesmärkt förvisso, vilket inte hindrat förvaltaren från att byta ut ledstänger och modernisera allt som han inte trodde skulle märkas. Men fönstren i trapphuset är intakta, går de ens att öppna?

»Kanske har alla själar efter de som dött blivit kvar här inne«, far det genom min skalle medan jag går uppför trapporna. Jag andas in och känner doften av frid.

I korridoren på avsatsen där Franz Kafkas sjukrum låg: ett handfat i emalj, tidstypiskt. En kedja spärrar av trappan uppåt: *Privat! Tillträde förbjudet för Kafka-besökare.*

Vaktmästaren ska uträtta några ärenden, säger att jag kan komma och gå som jag vill under dagen, bara jag inte stör grannarna, det är vanliga människor som bor här numera. Jag får inte gå ut på balkongen eller vistas i trädgården och självklart inte knacka på hos någon. Inte ens den lägenhet som Franz Kafka dog i får jag lov att besöka. Dörren till det som var hans sjukrum är dessutom inmurad i väggen, tillsammans med andra dörrar. Bara spåren syns, som ett hologram från en svunnen tid. Men ett ögonvittne har berättat att det var dörren till vänster om trappan som ledde in till Kafkas rum. Eller om det var den högra? Vaktmästaren skakar på huvudet, hur ska man riktigt kunna veta? »Det är hela tiden dörrar som öppnas och stängs i den här författarens universum«, säger jag. »Och allt som oftast är det fel dörr som någon försöker komma in genom.«

Vaktmästaren ger mig en snabb blick och låser sedan upp till de två minnesrum som ställts i ordning av ett litteratursällskap. Under många år förvaltades Franz Kafkas minne här. Eftersom han inte alls var önskvärd hos kommunisterna som fanns vid makten i Tjeckoslovakien efter kriget, det andra världskriget.

Ett rum för döden och ett för livet. Livsrummet är ombonat med rödmålade väggar och citat på väggarna. Litteratur – översättningar och originalutgåvor, sekundärlitteratur – samsas på hyllorna. Tidstypisk utrustning – en säng som skulle kunna varit Kafkas och redskap som användes vid behandlingar – står i ett hörn, bredvid feberkurvor och medicinska anteckningar. När det började närma sig slutet antecknade man inte febern längre, det var annat som var viktigt då, som doften av syren och fåglarna på gården.

På en vägg hänger bilder av författarens familj, vänner och kollegor. Dora Diamant som stod i begrepp att kasta sig ned i sin älskades grav och säkert hade gjort det om hon inte blivit fasthållen. Felice Bauer som Franz Kafka var förlovad med två gånger. Den vardagliga, robust berlinska kontorsflickan. Hon som ganska snart efter uppbrottet träffade en annan. Gifte sig, bildade familj, utvandrade till Schweiz och sedan vidare till Amerika där hon kom att öppna en sybehörsaffär.

Och så Milena Jesenskás porträtt som strålar mitt bland de andra. Bilden på Milena. Det är som om den stod ut från väggen. Vad gör hon egentligen här? Som en påminnelse om den ofullbordade kärlekens kliande värme. Det som aldrig blev, aldrig kunde vara. Det är som att hon alltid tycks leta sig in när jag söker efter Kafka, fastän hon inte har något med saken att göra. En tjeckisk journalist och översättare – ja, sådana finns det många av. Ändå är det något i mig som sätts i gungning. Som ett vibrerande virus, ett blodtrycksfall. En oregelbundet skrällande telefon som jag inte bett om att få installerad.

Jag tar ett symboliskt kliv över tröskeln till dödsrummet. Här är allting vitt, luften skir på ett oförklarligt vis. Kanske beror det på möblemanget, som är luftigare? Vid ena väggen: en soffbänk där man kan sitta och se ut genom fönstret, drömma samma tankar som de som var inlagda. I taket: en lampa som lyser och omkring den en rekonstruktion av Kafkas samtalslappar.

Det var en fågel i rummet

Därför älskar man sjöjungfrur

Vem har ringt? Om det inte var Max?

Jag sätter mig på soffbänken längst bak i dödsrummet, försiktigt öppnar jag min tårtkartong. Mörk glasyr, täta chokladbottnar och mellan dem aprikosfyllning. Nybakad Sacher från Café Demel, som det ska vara. Jag har ingen gaffel, men en servett svept om tårtbiten. Verkligheten utanför fönstret bleknar långsamt, blir suddig. Utanför pågår livet, här inne sker transformationen. Lampan i taket med Kafkas samtalslappar runt om sig flämtar till.

Hur underbart är inte det? Syrenen – döende dricker den, dricker den fortfarande

Det är inte möjligt att en döende dricker

Och syrenen i solen

En annan dimension som skymtar, jag är på samma gång innesluten och avskuren. Det som skyddar och begränsar. Längtan

efter rörelse. Fjärilsfladdret. Lungorna som fylls och töms. Det är en begravning av ett minne, en andakt.

Var finns den eviga våren?

Jag borstar smulorna från kläderna och går fram till väggen bredvid fönstret. Här hänger alla runorna och nekrologerna, på tyska, tjeckiska och hebreiska. Visst var Franz Kafka berömd under sin levnad, om än i mindre kretsar. Hyllningarna från kollegorna talar sitt tydliga språk. Men en text står ut från de andra, skriven i värme och desperation, om en författare så känslig att ingen förstod honom. Om hur sjukdomen förärade honom en underbar finkänslighet och om hans själsliga renhet. Att han var skygg, rädd, mjuk och god, men att hans böcker var brutala och smärtsamma. Att hans värld var full av osynliga demoner. Det är Milena Jesenskás nekrolog och den letar sig in under huden. Jag står som fastsmält i golvet och stirrar.

Franz Kafkas författarskap hade aldrig nått sina tjeckiska läsare som de gjorde utan Milena, men det är inte bara det. Eller inte alls det. Utan något som verkar bortom texten. Det handlar om att komma åt det innersta. Det man inte visar, men som någon av en händelse råkar nudda vid. Och som sedan inte släpper, utan fortsätter att verka. Milenas skimrande böjlighet, hon verkar ha varit magnetisk. Men även en som inte kunde hejda sig. Som sa vad hon tänkte, utan omsvep, som om orden var ett med hennes kött.

Det går i dörren, vaktmästaren kommer in. »Jag ville bara se efter hur det går«, säger han. Ser misstänksamt på tårtsmulorna och kartongen. »Vad är det egentligen Ni håller på med?«

»Det är ett intuitivt projekt«, svarar jag med ögonen fästa på Milenas nekrolog:

Alla hans verk skildrar skräcken i mystiska missförstånd och människans oförklarliga skuld. Han var en människa och konstnär med ett så känsligt samvete att han förblev vaksam även där andra, de döva, kände sig trygga.

»Släpp henne«, säger vaktmästaren strängt. »Fru Jesenská vill inte bli inskriven i ännu en klyschig roman.«